

*Копитков В. Е.,**аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ ЗАКОНУ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Анотація. У статті досліджується всебічне буття закону, його життєздатність та спроможність бути ефективним інструментом соціальної регуляції. Автор розглядає закон більш широко, аніж просто документ чи норму припису. На нашу думку, закон має бути динамічним, гнучким, відкритим, відображати сучасний стан суспільних відносин, кореспондуватися з певним соціальним запитом. Автор пропонує подивитися на закон крізь призму категорії «життєвий цикл закону». Ця категорія «оживляє» цей феномен, надає йому ознак рухливості та розвитку. Категорія «життєвий цикл закону» порівнюється з іншими, близькими до неї юридичними категоріями, що уможливило виявити тільки їй притаманні особливості.

У заключній частині статті робиться спроба виробити визначення правової категорії «життєвий цикл закону», пошуку її місця у системі правових категорій. Обґрунтовується її значущість як юридичного феномена не тільки теоретичної, але й прикладної і практичної юриспруденції.

Ключові слова: всебічне буття закону, життєздатність закону, соціальна регуляція, динамічність, гнучкість закону, відкритість закону, соціальний запит, життєвий цикл закону.

Постановка проблеми. Традиційно в юридичній науці закон розглядається крізь призму юридично-формального буття, виключно в юридичній площині, в розриві від суспільства і соціальної дійсності. Доктринальна легістика, яка протягом останніх років домінує у юриспруденції в питаннях вивчення закону, досліджує тільки юридичну складову закону, практично не беручи до уваги його соціальну природу і пов'язану з цим його багатогранність. Закон розглядається лише як документ владного характеру. При такому односторонньому та вузькому підході закон, по-суті, втрачає свою «живу» соціальну основу, стає практично об'єктом дослідження науки документознавства, а не юриспруденції.

На такий стан справ звертали увагу мислителі, представники різних сфер знання, для яких розуміння закону ґрунтувалося на свого роду антропологічному його прочитанні.

«Закопи були часом в космічному сенсі, <...> вмирили і оживали, оберталися навколо, несли чадородіє і смерть, розквіт і загибель держав» [1, с. 161]. Так описує закон філолог та культуролог Ольга Фрейденберг, яка народилася в Одесі. А ось як глибинно вдвляється у природу закону видатний румунський філософ, релігієзнавець Мірча Еліаде. «Закон не створювався, він відкривався і прочитувався в самих речах і зв'язках. Магічні кола закону здійснювали таку соціальну, політичну, майнову диференціацію, з якої народжувалися каста, стани, сфери влади і власність, окреслені ними зони набували власних якостей, ознак та статусів. Закон ставав тією первинною силою, що породжувала саму державність. Для архаїчної людини не було сумніву в тому, що право є первинним стосовно державності: якщо говорити про закон, тоді поняття закону слід шукати в концепції гомологічності, космічних уподібнень, універсальної магії» [2, с. 99]. Ці інтенції закону не є суто юри-

дичними, вони виходять за рамки нормативної догматики, проте, очевидно, надихають у закон «живу» енергію, силу. Нині можна говорити про те, що юриспруденція все більше потребує знань міждисциплінарного характеру, вона має трансформуватися, синергувати з підходами різних суспільних наук. Тож це вимагає подальшої соціалізації вітчизняної юриспруденції.

Заради справедливості варто зауважити, що такий підхід мав своїх прибічників і серед правників. Так, австрійський вчений-правознавець, один з основоположників соціології права та «школи вільного права» Євген Ерліх у монографії «Основи соціології права» підкреслював: «Центр тяжіння розвитку права в наш час, як і в усі інші часи, знаходиться не в законодавстві, не в юриспруденції або судочинстві, а в самому суспільстві» [3, с. 52]. Це ж саме можна казати і про закон. «Живий» закон має народжуватися у лавах соціуму, адаптуватися в ньому та працювати на його благо до тих пір, доки у ньому є потреба. Тобто саме суспільство формує запит на закон, а юриспруденція всіма своїми засобами створює норму, яка задовольняє цю потребу. Цитовані міркування особливо актуальні у наш час, бо нині суспільство розвивається надзвичайно швидкими темпами, і, на жаль, законодавство катастрофічно не встигає за ним. Інститути законотворчості, механізми прийняття законів застаріли. Закон зберігає жорстко-формалізовану конструкцію, в яку вкрай складно внести зміни, і тому різко знижує свою соціальну ефективність. Догматичний підхід до закону не дає йому розвиватися. Тому треба впроваджувати нові правові категорії, що змінять сам концепт закону, зроблять його гнучким та динамічним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою вивчення закону ще з радянських часів займається видатний російський вчений-правовед Ю. Тихомиров. Багато його праць спрямовані саме на дослідження теорії закону, його соціальної природи, нормативного регулювання [4, с. 6]. Інший, не менш відомий правознавець І.А. Ісаєв, вивчаючи метафізику закону, виходить за рамки позитивної парадигми бачення права та знаходить у законі щось ірраціональне і божественне [5, с. 392]. Нерозривний зв'язок суспільства і закону простежується в «інтуїтивному праві» Л. Петражицького та «живому праві» Є. Ерліха. Великий прорив в «оживленні» права зробили представники соціологічної школи права та соціологічної юриспруденції, такі як Г. Кантрович, Ф. Жені, Ж. Карбоньє, Р. Паунд, С. Муромцев. Також основою цього дослідження послужили праці: Ж-Л Бержея, С.Алексеева, А. Васильєва, Г. Мальцева та інших. Усі ці дослідження є передумовою появи нового наукового погляду на закон. Закон, що має своє соціальне життя, свій «життєвий цикл».

Метою статті є спроба виробити визначення правової категорії «життєвий цикл закону», пошуку її місця у системі правових категорій. Дати обґрунтування її значущості як юридичного феномена не тільки теоретичної, але й прикладної і практичної юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Еволюція суспільних відносин, різноманітність життя потребує від юриспруденції постійного вдосконалення свого категоріального апарату. На жаль, нині мало правових категорій, щоб характеризували внутрішню динаміку правових форм. Розкривали сутність правового явища, як постійно змінного. Вивчення генезису закону дає нам уявлення про його соціальну природу та значущість як правового інструмента суспільної регуляції. Але сама по собі правова категорія «закон» не може відображати всієї внутрішньої динаміки закону, його соціальну, фактичну життєздатність. На цю роль могла б претендувати категорія «дія закону», проте вона лише відображає форму прояви закону і не завжди його соціальну дієвість. Як писав уже згадуваний вище австрійський вчений Є. Ерліх: «Живим правом» є лише те, що входить в життя, стає «живою» нормою, все інше лише голе вчення, норма рішення, догма або теорія. Те право, що викристалізується в суспільному житті, є справжнім правовим регулятором суспільних відносин [3, с. 85]. Природа правової категорії «дія закону» є більш нормативною, що надає закону юридичну силу, но не завжди практичну. Головне, щоб закон юридично (формально) діяв, а буде він життєздатним чи ні, це вже другорядне питання. Тому постає логічне питання формування такої правової категорії, яка чітко відображала б у собі динамізм та життєздатність закону, його юридичне та соціальне буття. І на нашу думку, цією категорією є «життєвий цикл закону».

Але, по-перше, треба визначитися з самим поняттям «життєвий цикл». Це дуже поширений термін і використовується він у різних сферах життя та знань. Наприклад, дисципліна «Програма інженерія» використовує поняття «життєвого циклу об'єктів технології». Життєвий цикл (ЖЦ) фіксує найбільш істотні, характерні для певного об'єкта стани, визначає їх основні характеристики та значення в таких станах, а також ідентифікує процеси між двома послідовними станами. Метою введення цього поняття є об'єднання різних технологій, пов'язаних із процесом існування об'єкта в єдину метатехнологію, в якій визначені закони перетворення ролі функцій, компонентів локальних технологій [6, с. 7–8]. Маркетологи використовують термін «життєвий цикл товару». Життєвий цикл товару – концепція, що характеризує розвиток обсягів збуту і прибутку від реалізації товару, пропонує заходи зі стратегії і тактики маркетингу з моменту надходження товару на ринок аж до його усунення з ринку. Уперше опублікована американським економістом Т. Левітом у 1965 р. концепція життєвого циклу товару – це, безперечно, лише теоретична модель життя товару в період його перебування на ринку. Проте ця модель широко використовується в маркетинговій практиці як така, що відповідає практичному досвіду, дає змогу описати, проаналізувати ринкове життя не тільки товарів, а й політичних партій, громадських діячів, ідей, послуг, тощо [7, с. 71–72]. І таких прикладів можна навести ще багато, але найголовніше, що поняття «життєвий цикл» характеризує динамічні, функціональні, практичні властивості об'єкта.

Категорія «життєвий цикл закону», що нами пропонується, – дуже складна і багатогранна. Для розуміння її внутрішньої природи ми маємо її розкрити та конкретизувати через визначення таких понять, як «життєздатність закону» і «динамізм закону». Поняття «життєздатність закону» вказує на спроможність закону відображати сучасний стан суспільних відносин та бути ефективним правовим регулятором. А забезпечується це завдяки такому механізму, як соціальна адаптація закону. Тобто існування достатніх суб'єктивних та об'єктивних умов для втілення закону у життя і його подальшого функціонування.

Перш за все, адаптація закону проходить у свідомості громадян на емоційному та психічному рівнях. Цим питанням займався видатний російський та польський правознавець, соціолог, філософ Л. Петражицький. Його концептуальне розроблення «інтуїтивного права» являє собою солідну аргументацію з приводу того, що інтеграція владних приписів у правову реальність залежить від трансформації зовнішніх правил поведінки в мотиваційну сферу особистості, у внутрішню потребу всіх учасників правового життя. Свідоме чи несвідоме ігнорування законодавцем механізму адаптації правових приписів, штучне нав'язування зовнішнього примусу у вигляді закону, який не одержав моральної санкції свідомості, створює лише видимість порядку, нівелюючи такі його субстанціональні властивості, як ефективність, дієвість, стабільність [8, с. 43]. Зовнішніми факторами адаптації закону у суспільстві можуть виступати:

- сприятливий політичний режим у країні;
- економічний базис;
- розвинені громадянські інституції та інші.

Закон, що не проходить «соціальної адаптації» є фіктивним. А тому парними категоріями, що виключають одна одну, можна вважати категорії «життєздатність закону» та «фіктивність закону». «Фіктивність закону» вказує тільки на формальне буття закону і не зважає на його практичне застосування, а «життєздатність закону» навпаки визначає закон як соціально дієвий. Взагалі «фіктивність закону» це «гріх» формалізму, його прогалина.

Другим важливим компонентом понятійного ряду категорії «життєвий цикл закону», що вказує на рухливість та послідовність у розвитку закону, є «динамізм закону». Наприклад, у документознавстві для характеризувannya існування управлінських документів у динаміці використовується поняття «життєвий цикл документа» [9, с. 48]. Треба розуміти, що закон постійно перебуває у динаміці, це його нормальний, типовий стан. Бо умови, в яких він функціонує, теж змінюються, і йому, щоб бути і надалі дієвим треба завжди пристосовуватися до нових реалій. Це дуже наглядно видно на тенденції скорочення строків дії закону, причинністю того є прискорення темпів життя, обміну інформацією, технічного прогресу [10, с. 224]. Динамізм – це сучасний виклик закону, який «закам'янів» у нормативізмі.

Для більшого розуміння категорії «життєвий цикл закону» ми маємо порівняти її з іншими юридичними категоріями, близькими за своєю природою. Дуже схожа за філософським та онтологічним змістом на категорію «життєвий цикл закону» категорія «буття норми права» [11, с. 590]. Вони майже як категорії-близнюки. Тільки категорія «буття норми права» відображає загальне існування правової норми, у філософському її розумінні, а «життєвий цикл закону» визначає буття закону (правової норми) у його функціональному та практичному сенсі. В цьому і полягає між ними різниця. Також їх можна порівняти як частка та ціле, категорія «життєвий цикл закону» входить до об'єму категорії «буття правової норми».

Ще однією близькою категорією, що також вказує на фактичну дієвість закону, є правова категорія «переживання закону» [12, с. 316]. «Переживання закону» – це дуже цікавий феномен, що відображає дію закону, що вже втратив свою юридичну силу, але все-таки продовжує регулювати суспільні відносини. Зокрема, це буває у разі тривалих правовідносин [13, с. 312]. Зміст та об'єм категорії «життєвий цикл закону» поглинає категорію «переживання закону». Категорія «життєвий цикл

закону» відображає функціонування закону з моменту його соціальної адаптації (набування юридичної і фактичної сили) до моменту втратою закону своєї практичної значущості.

Предметна сутність категорії «життєвий цикл закону» розкривається у порівнянні її з категорією «механізм реалізації закону» [14, с. 378]. Ці категорії є такими, що співвідносяться. Категорія «життєвий цикл закону» відображає функціонування закону, а категорія «механізм реалізації закону» визначає всі наявні правові інструменти для цього функціонування. Тобто, вони сходяться у кінцевій меті своєї предметності. Проте предметність у них різна.

Правова категорія «життєвий цикл закону» за своєю природою є гнучкою та відкритою категорією. Це проявляється у її здібності адаптуватися до будь-яких змін [10, с. 366–367]. Юридична категорія «життєвий цикл закону» вказує на нерозривний зв'язок внутрішніх властивостей закону із соціальними умовами, в яких він перебуває.

«Життєвий цикл закону» – це ідеальна модель, правова категорія, що відображає у собі всебічне буття закону (нормативне та фактичне), його динаміку та життєздатність. Вказує на внутрішні властивості закону, його системні зв'язки з іншими юридичними категоріями. Категорія «життєвий цикл закону» має свою предметну функціональну сутність, що відображається у її об'ємі та змісті.

Давши визначення поняттям, що конкретизують та розкривають зміст правової категорії «життєвий цикл закону», порівнявши її з іншими юридичними категоріями, зробивши спробу дати визначення цій категорії, саме час визначитися і з її місцем в системі правових категорій. Правова категорія «життєвий цикл закону», як ми вже говорили, за своєю предметністю є функціональною категорією. Вона відображає життєздатність та динаміку закону, що є механізмом його практичного застосування. Якщо ми подивимося на весь той обсяг властивостей, ознак закону, що відображає у собі категорія «життєвий цикл закону» то ми можемо її віднести до функціонального понятійного ряду правової категорії «механізм правового регулювання» [15, с. 210]. Саме що, на нашу думку, правову абстракцію розгортає категорія «життєвий цикл закону». Вона розширює наше уявлення про механізм законодавчого регулювання, що є компонентом механізму правового регулювання. Вказує на його формальні прогалини (фіктивність закону), недосконалість. Правова категорія «життєвий цикл закону», хоча і є теоретичною моделлю, але має і велике прикладне значення. Вона наділяє закон такими функціональними властивостями, як динамічність, гнучкість, життєздатність. А це робить його ще більш ефективним інструментом соціальної регуляції.

Висновки. «Життєвий цикл закону» це не просто правова категорія, теоретична конструкція, в якій відображається динаміка та життєздатність закону. Це важливий правовий феномен, що дає нам зовсім нове уявлення про закон. Закон, що має не тільки юридичну силу, но і «живу» соціальну енергію. Вона розкриває його всебічне буття та двояку природу. Якщо можна сказати, його «фізіологію». Важливість категорії «життєвий цикл закону» у теоретичному плані полягає у подальшому поглибленому дослідженні правової абстракції «механізму правового регулювання», а її практична значущість – у вдосконаленні механізму законодавчого регулювання.

Література:

1. Фрейденберг О.М. Утопия. Вопросы философии. 1990. № 5. С. 141–167
2. Элиаде М. Азиатская алхимия. Избранные сочинения. М.: Янус-К, 1998. 605 с.
3. Цит. по: Марчук В.П. «Свободное право» в буржуазной юриспруденции. Критика концепций Е. Эрлиха. К.: Вища шк., 1977. 167 с.
4. Тихомиров Ю.А. Теория закона. М.: Наука, 1982. 257 с.
5. Исаев И.А. Топос и номос: пространства правопорядков. М.: НОРМА, 2007. 416 с.
6. Томашевський О.М., Цегелик Г.Г., Вітер М.Б., Дудук В.І. Інформаційні технології та моделювання бізнес-процесів. Навч. посіб. К.: «Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. 296 с.
7. Павленко А.Ф., Войчак А.В. Маркетинг: Підручник. К.: КНЕУ, 2003. 246 с.
8. Овчинникова Н.А. Эмоциональная теория права Л.И. Петражицкого. Общество и право, 2014. № 1 (47). С. 40–44.
9. Бобылева М.П. Управленческий документооборот: от бумажного к электронному / Вопросы теории и практики. М.: Термика, 2016. 440 с.
10. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Под общ. ред. В.И. Даниленко. Пер. с фр. Издательский дом NOTA BENE, 2000. 576 с.
11. Мальцев Г.В. Социальные основания права. М.: Норма ИНФРА-М, 2011. 800 с.
12. Алексеев С.С., Архипов С.И. и др. Теория государства и права: учебник для вузов. М.: Норма, 2005. 496 с.
13. Теория государства и права: учебник для бакалавров / Под ред. Корельского В. М., Перевалова В. Д. 2-е изд., изм. и доп. 2002. 616 с.
14. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс: полный курс, 2001. 652 с.
15. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки систем категорий теории права. М.: Юридическая литература, 1976. 264 с.

Копытков В. Э. Жизненный цикл закона как правовая категория

Аннотация. В статье исследуется всестороннее бытие закона, его жизнеспособность и способность быть эффективным инструментом социальной регуляции. Автор рассматривает закон более широко, чем просто документ или норму предписания. По нашему мнению, закон должен обладать такими качествами как динамичность, гибкость, открытость, отражать современное состояние общественных отношений, корреспондировать с определенным социальным запросом. Автор предлагает посмотреть на закон сквозь призму категории «жизненный цикл закона». Эта категория «оживляет» этот феномен, придает ему признак подвижности и развития. Категория «жизненный цикл закона» сравнивается с другими, близкими к ней юридическими категориями, что делает возможным выявить только ей присущие особенности.

В заключительной части статьи делается попытка выработать определение правовой категории «жизненный цикл закона», поиска ее места в системе правовых категорий. Обосновывается ее значимость как юридического феномена не только теоретической, но и прикладной и практической юриспруденции.

Ключевые слова: всестороннее бытие закона, жизнеспособность закона, социальная регуляция, динамичность, гибкость закона, открытость закона, социальный запрос, жизненный цикл закона.

Копытков V. Law lifecycle as a legal category

Summary. The article explores the comprehensive law existence, its viability and ability to be an effective instrument of social regulation. The author considers the law more widely, than just a document or rule of prescription. In our opinion, the law should have such qualities as dynamism, flexibility, openness, reflect the current state of social relations, corresponded to a certain social inquiry. The author suggests looking at the law through the prism of the category “law lifecycle”. This category “animates” this phenomenon, gives it a sign of mobility and development. The cate-

gory “law lifecycle” compared with other legal categories, that are close to it, which makes it possible to reveal only its inherent characteristics.

In the final part of the article an attempt to work out a definition of the legal category “law lifecycle”, the search for its place in the system of legal categories is made. It substantiates its significance as a legal phenomenon not only theoretical, but also applied and practical jurisprudence.

Key words: comprehensive law existence, law viability, social regulation, dynamism, flexibility of law, openness of law, social inquiry, law lifecycle.